

POLYÁK PETRA

Hallgatók a diktatúrában. Fegyelmi eljárások a Rákosi-korszak felsőoktatási intézményeiben (1948–1956)*

Students Under Dictatorship. Disciplinary Procedures in Institutions of Higher Education During the Rákosi Era (1948–1956)

A kutatás célkitűzései, forrásai és módszere

A doktori értekezés középpontjában az a kérdés állt, hogy hogyan mutatkozott meg a Rákosi-korszak diktatúrája az egyetemi-főiskolai hallgatók számára, illetve, hogy ők hogyan érzékelték és értelmezték az ország (ezen belül is konkrétan a felsőoktatás) szovjetizálásának folyamatát a mindennapokban az 1956-os forradalmat megelőzően. E kérdéskör feltárásához a *hallgatók ellen lefolytatott intézményi fegyelmi eljárásokat* vettem alapul, ezek ugyanis rávilágítanak arra, hogy a Magyar Dolgozók Pártja totális társadalomalakító projektjében milyen közreműködést várt el a diákságtól, s melyek voltak azok a magatartásformák, amelyeket nem tűrt el a leendő „új értelmiségtől”. Az eljárások azonban nem pusztán a politikai hatalom mindennapokba való beférkőzését, a megvádolt hallgatók kiszolgáltatottságát dokumentálják, hanem képesek megvilágítani, hogyan is látták a diákok saját mozgásterüket a diktatúra mindennapjaiban. Fellebbezéseik kivételes lehetőséget nyújtanak arra, hogy korabeli elképzeléseikről, motivációikról az intézményi és pártjelentéseken túli valóságból szerezzünk információkat.

A kutatás során harminc felsőoktatási intézmény több mint ezer eljárásának dokumentációját dolgoztam fel. A fegyelmezési mechanizmusok működésének, az eljárásban érintettek egyéni gyakorlatainak értelmezéséhez, valamint a hallgatók politikai-társadalmi berendezkedéshez fűződő viszonyának vizsgálatához az *Alltagsgeschichte* és a német ellenálláskutatás megközelítésmódjai jelentettek elméleti-módszertani kiindulópontot.

* Témavezető: Dr. Vonyó József. *Európa és a magyarság a 18–20. században* doktori program.

A doktori értekezés főbb eredményei

A hallgatói fegyelem

A Rákosi-korszak oktatásirányítása a felsőoktatás legfőbb funkcióját abban látta, hogy kellő létszámú, megfelelően képzett szakember kibocsátásával járuljon hozzá az ötéves tervek megvalósításához. A felsőoktatás működési kereteinek kialakítása az intézményi és emberi kapacitások maximális és lehető leghatékonyabb kihasználását célozta. A szocializmus építésének „speciális üzemeiben” a hallgatók (és persze oktatóik is) ugyanolyan munkások lettek, mint az üzemi dolgozók. A felsőoktatásban való részvételük nemcsak alkotmányos jogot, hanem „megtisztelő” és „becsületbeli” kötelességet is jelentett. Mindez jelentősen átalakította a fegyelemsértőnek tekintett magatartásformák elleni fellépés elvi-ideológiai megítélését és a szankcionálás gyakorlatát is.

A fegyelmi szabályzatok konkrét, jogszabályi lehetőséget kínáltak a rendszerkritikus nézetek büntetésére, sőt, ezek szankcionálása az egyetem/főiskola mint állami intézmény kötelessége lett. Fegyelmi vétséggé vált azonban a tanulmányi elégtelenség is: a tanulás jelentette ugyanis a hallgatók számára a társadalmi munkamegosztásban számukra kijelölt feladatot, melynek teljesítése az 1949-es alkotmány értelmében nem egyéni elhatározás függvénye, hanem kötelező volt. Mivel az egyéni magatartás legfőbb mércéje az lett, hogy mennyiben járul hozzá, vagy épp akadályozza a szocializmus építését, a kötelességek és vétségek köre aktuálpolitikai megfontolások alapján tetszés szerint bővíthető volt.

A tanulás mint munka

A tanulmányi elmaradás fegyelmi szankcionálása elvi szinten a tanulás munkaként való azonosításából, praktikusán a pártállami felsőoktatás szakemberutánpótlásban betöltött funkciójából következett. Az, hogy az egyetem a hallgató munkahelye, több volt, mint pusztán politikai-erkölcsi szólam. E felfogásból fakadt – többek között –, hogy egy hallgató önállóan nem dönthetett tanulmányai abba-hagyásáról (sem). Az oktatásirányítás a diplomaszerezés folyamatát pontosan tervezhetőnek és irányíthatónak vélte, ezért egy minuciózus szabályrendszerre épülő oktatás- és tanulásszervezési modellt alakított ki, mellyel kiküszöbölhetőnek vélte az olyan emberi tényezők hatását is, mint amilyen a motiváció vagy a képesség hiánya. Az egyéni tanulmányi eredmény kizárólag a szocialista építés kontextusában nyert értelmet, fokmérője nem a megszerzett tudás, hanem a letett vizsga lett, a tanulás mechanikus formáihoz való alkalmazkodás pedig a hallgató politikai

megbízhatóságáról is tanúskodott. Az a meggyőződés ugyanis, hogy az oklevél leghatékonyabban kizárólag az előírt úton szerezhető meg, azzal az erkölcsi alapvetéssel párosult, hogy a célok elérése pusztán akarat kérdése, így a fegyelem a felsőfokú tanulmányok folytatásának egyik legfőbb értékévé, a tanulmányokban való ütemezett előrehaladás elmaradása pedig vétséggé vált.

A tanulmányi vétség miatt fegyelmi bizottság elé kerülők esetei nemcsak annak a voluntarista elképzelésnek a kudarcát mutatják, hogy pusztán szigorú szabályozással és tilalmakkal az oklevél megszerzését akadályozó valamennyi tényező kiküszöbölhető volna, hanem azt is, hogy a vétségként azonosított magatartás sok esetben éppen a tanulmányi rendszer ellentmondásaiból fakadt. A hallgatók által megnevezett indokok világosan rámutattak az átirányításból fakadó motivációhiányra, a manipulációs eszközként is alkalmazott ösztöndíj-elosztásból és az egyre romló életszínvonalból fakadó anyagi gondokra, vagy éppen a megfelelő előképzettség hiányában felvettek tanulási problémáira. Hiba volna persze a „lógás” vagy a tanulmányok abbahagyásának valamennyi hétköznapi megnyilvánulását a felsőoktatás ellentmondásaira vagy kontraproduktivitására visszavezetni. A tanulmányi vétségek szankcionálása azonban ritkán differenciált. Mivel a fegyelmi bizottságok az előmenetel bármiféle megakadását fegyelemlazulásként értelmezték, a tárgyalásokon felszínre kerülő rendszerszintű ellentmondásokat is elfedte az az ideológiai-erkölcsi érvelés, miszerint a nehézségeken való felülemelkedés pusztán akarat és szorgalom kérdése.

Adatelhallgatás

A felsőoktatás ötéves terve a szakképzett munkaerő biztosításának gazdasági motivációit a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentését célzó társadalompolitikával ötvözte. A „munkás- és parasztszármazású” tanulók pozitív diszkriminációját a múltbéli hátrányos helyzet mellett a jövőbeli politikai szerep biztosításának szándéka is motiválta. Az első évfolyamon előírt arányuk kötelező teljesítése és a származási kategorizálás azonban mindenki számára megnehezítette a felsőoktatásba való bejutást, aki nem e preferált csoportokhoz tartozott. Legfőképpen azokat, akik szüleik vagyoni-jövedelmi viszonyai, politikai nézetei alapján „osztályidegen” kategóriába kerültek. Ők továbbtanulási igényeiket a gyakorlatban ritkán realizálódó különleges engedélyen kívül protekcióval vagy üzemi munkásként eltöltött egy-két évvel „korrigált” önéletrajzzal próbálhatták meg kielégíteni. Mások úgy döntöttek, hogy az őket a felsőoktatásból kizáró adatokat nem hozzák a felvételük elbírálására hivatott szervek tudomására. Az adatelhallgatás, a Rákosi-korszak egyik legsajátosabb vétség típusa, a hallgatók nyilvántartására szolgáló nyomtatványok téves vagy hamis adatokkal történő kitöltését jelentette. E kérdő-

íveket, önéletrajzokat rendszeresen ellenőrizték, s ha ezek között eltérés mutatkozott, a hallgató ellen fegyelmi eljárás indult. Míg a „munkás- és parasztszármazású” diákok pozitív diszkriminációját az oktatásirányítás büszkén hirdette, annak ódiúmát, hogy a „származást” szankcionálja, nem vállalta fel. Az eljárások során hivatalosan a kommunista őszinteség hiányát büntették, ám a gyakorlat azt mutatja, hogy kizárással főként azokat sújtották, akiket az újonnan előkerült (vagy annak mondott) információ fényében „osztályidegennek” tekintettek.

A tárgyalásokon a hallgatók „társadalmi származását” leíró adatok különféle értelmezési lehetőségei kerültek szembe egymással. A diákok tisztában voltak az- zal, hogy magatartásukat, megbízhatóságukat a politikai hatalom bizonyos kritériumok mentén értelmezi és beszéli el, ezért arra törekedtek, hogy önmagukról is e kritériumok mentén beszéljenek, és elemi érdekük volt, hogy a társadalmi helyzetükről önmaguk által alkotott értelmezést legitimnek tüntessék fel. Érveikben nem a rendszer identitás- vagy felsőoktatás-politikáját kérdőjelezték meg, hanem arra igyekeztek rámutatni, hogy életpályájukról alkotható egy olyan, az uralkodó politikai diskurzusba illő elbeszélés, amely nem „ellenségként” azonosítja őket.

A vélemény mint fegyelmi vétség

A pártállami felsőoktatási intézményeknek olyan fiatalokat kellett kibocsátaniuk, akik nemcsak *képesek*, hanem *készek* is a szocializmus építésére. A rendszer saját „fenntarthatósága” érdekében nem érhetette be az ellenvélemények elfojtásával, a hallgatóktól a központi célokkal való nyílt azonosulást és a megvalósítás érdekében kifejtett aktivitást várt. A diákok az indoktrináció valamennyi színterén – a marxizmus- és oroszórákon, a DISZ politikai körein stb. – folyamatos állásfoglalásra kényszerültek. Az itt közvetített ideológiai-politikai tartalmakat egyesek valóban világnézeti iránymutatásként, gondolkodásmódként sajátították el, mások számára az órarendbe illesztett, kötelező órákon hallottak nem különböztek egy szaktárgy előadásának megtanulandó ismeretanyagától. Azok számára, akiknek nyilvánvaló volt, hogy véleményük megfogalmazásával kizárásukat kockáztatják, az ideológiai ismeretterjesztés által közvetített praktikus tudás és „marxista beszédmód” lehetőséget kínált a politikai hatalom mindent felügyelni kívánó tekintete előli elrejtőzésre.

A pártfunkcionáriusok valósággal áhítoztak a hallgatók „valódi” véleményének megismerésére, de sokszor csak az illemhelyek falára festett feliratokon, megrongált faliújságokon találkoztak velük, vagy pusztán a vélemények hiányát tudták regisztrálni. Ha ugyanis nem kívánták kockára tenni oklevelük megszerzését, a hallgatók számára elsősorban a véleménynyilvánítás névtelen, passzív formái jöhettek szóba: például a DISZ-akciókból való kimaradás vagy a politikai

körök hanyagolása. Minthogy a diákok kiismerhetetlensége összefonódott azzal a meggyőződéssel, hogy közöttük ott munkál az „ellenség” (hiszen a funkcionáriusok számára a felsőoktatás megannyi „üzemzavara” éppen ezt bizonyította), egy elejtett megjegyzés, egy rossz szövelezés is mozgásba hozhatta a fegyelmezési mechanizmusokat. A represszió tapasztalata az érintettekben és a szemtanúkban tovább erősítette a különvélemények elrejtésének szükségességét. Az új szakasz meghirdetését követően úgy tűnt, hogy valóban igény van az „alulról jövő bírálatra”, ráadásul a hallgatók aktivitását az is bátorította, hogy a pártszervezetek elbizonytalanodásából fakadóan a szankcionálás veszélye is csökkent. A resztalinizáció irányába mutató 1955. márciusi párthatározatot követően a funkcionáriusok és a hallgatók magatartása is visszatért a régi reflexekhez. A fegyelmi eljárások célkeresztjébe ismételten az „osztályidegenek”, illetve az immár „jobboldali elhajlónak” bélyegzett, kritikus véleményt megfogalmazó diákok kerültek, a szankciók pedig a kiszorították a különvéleményeket a nyilvános kommunikációból.

A fegyelmi eljárás mint uralmi gyakorlat

A fegyelmi eljárás a pártállam uralmi eszköztárának része volt, mely a fegyelmezetlenségeket tudatosan emelte be a nyilvános diskurzusba, hogy az „ellenség” felmutathatóvá váljon, ezáltal elfedje a felsőoktatás „üzemzavarainak” rendszerjellegét. A hallgatókat a gyakorlatban is megkísérelték bevonni a fegyelmezési mechanizmusok működtetésébe, ám a különvélemények megfogalmazásának veszélyei miatt a diákok a nyilvános tárgyalásokon is elsősorban a véleménynyilvánítás passzív formáival élhettek.

Az eljárás a párt helyi szervezetei számára a hallgatók politikai-társadalmi összetétele feletti kontroll eszköze volt, az esetek jó részében kezdeményező szerepet tölthettek be. Egy eljárás azonban a felsőoktatási intézmények számára is célszerű eszköznek bizonyult. Minthogy az oktatásirányítás a felsőoktatás problémáit (a lemorzsolódást, az elégedetlen, kritikus megnyilvánulásokat stb.) „ellenséges elemek aknamunkájaként” azonosította, az intézmények egy fegyelmi eljárás lebonyolításával demonstrálhatták, hogy rendet tettek, de a szakmailag alkalmatlannak vélt hallgatókat is a felülről jövő bírálatok minimalizálásával távolíthatták el, ha a kizáráskor az akarat hiányára vonatkozó ideológiai-erkölcsi érvelést alkalmazták. Így az intézmények – sokszor nem ideológiai-politikai, hanem szakmai és önvédelmi szempontjaikra tekintettel, de – hozzájárultak a kommunista hatalomgyakorlás e módjának igazolásához.

A fegyelmi bizottságok indoklásaiból az eljárások nagyfokú önkénye olvasható ki. Az oktatásirányítás nem engedhette meg, hogy egyes normasértő magatartás-

formák felett szemet hunyjon, de nem kezelhette azonos szigorral az elkövetőket, hiszen a nagyobb arányú kizárásokból fakadó létszámcsökkenés veszélyeztette volna a felsőoktatási tervek teljesítését. Így amikor a fegyelmi eljárás eszközához nyúltak, ezek – főként a nyilvános tárgyalások – lebonyolítása során a példastatualás és az elrettentés céljából válogatták ki a megvádoltakat, s az már az adott hallgatói közösség belső dinamikájától függött, hogy egy hangadó vagy egy zárkózott, társaságkerülő diák eltávolítása mutatkozott-e célszerűbbnek.

Egy fegyelmi határozat alátámasztása pusztán érvelés kérdése volt, az eljárás célja sokszor nem az eset kivizsgálása volt, csak formát adott egy-egy hallgató eltávolításához. Egy kitűnő tanulót is kizárhattak tanulmányi hanyagság miatt, de adatelhallgatással vádolhatták azt is, akinek papírja volt arról, hogy nem „kulák”. Egyesek éveket töltöttek azzal, hogy olyan vádakot cáfoljanak, amelyek köszönviszonyban sem voltak eltávolításuk valódi okával. A koholt, ellentmondásokkal teli vádakra épülő tárgyalások a lebonyolítók magabiztosságát jelezték, a megvádoltak számára pedig nyilvánvalóvá tették az eljárások irracionálisát.

A szankcionált vétségek és az ellenálló magatartásformák közé nem lehet minden további nélkül egyenlőségjelet tenni, különben rendszerellenessé avatnánk minden „lógást”, viccet, elégedetlenkedő hangot, de azt is, hogy valaki megbukott fizikából. Hasonlóképp: a fellebbezésekben olvasható, politikai frázisokat felmondó önostorozás, a társukat bírálók rituális szemrehányásai sem tekinthetők egyértelmű világnézeti elköteleződésnek. Az esetek nagy részében a hallgatói megnyilvánulásokat a minden kudarc mögött ellenséget kereső paranoia nagyította fel a társadalmi-politikai berendezkedést elutasító magatartássá. Az eljárások pedig sok esetben személyes ellentét, szakmai féltékenységen alapuló konfliktusok kihordási terepévé váltak, politikai dimenzióba emelve a közösségen belüli hétköznapi feszültségeket.

Hétköznapi ellenállástól a forradalomig

A hallgatók számára a diktatúra nemcsak külsőségeiben (a folyosókon elhelyezett Sztálin-szobrokban, tanulásra buzdító plakátokban) vagy az indoktrináció ritualizált formáiban (a marxizmus- és oroszórakon) mutatkozott meg, hanem a félévente kitöltött beiratkozási lapokon, az ütemezett beadandókban, a vizsgajegyekben, de időbeosztásukban is. A hallgatói léthez kötődő ideológiai-politikai szándékokkal és a megvalósításuk érdekében kialakított kontrollmechanizmusokkal a diákok számtalan módon konfrontálódhattak, reakcióikat azonban leegyszerűsítés volna pusztán az alkalmazkodás vagy ellenállás megnyilvánulásaira felosztani. A diktatúra napi tapasztalatából olyan tudáskészlet is keletkezett, amelyet a hallgatók változatos módon használtak fel érdekeik érvényesítése során.

A hallgatók kérvényeikben – minthogy pozitív elbírálásra számítottak – magatartásuk, illetve az események olyan interpretációját adták, amely szerintük „beféért” a rendszerbe. A fegyelmi bizottságok és a fellebbezők indoklásának eltéréseiben a hallgatók és a politikai hatalom „valóságról” alkotott nézetkülönbségei mutatkoztak meg, a hallgatók önmaguk védelmére megfogalmazott elbeszélései elsősorban az uralmi viszonyokról alkotott „ön-fejű” elképzeléseiket mutatják. Az uralmi viszonyokban elfoglalt pozíció (ti. valamely ideológiai alapon meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozás) jelentőségének felismerése főként az adatelhallgatással vádoltak esetében szembetűnő, de nemcsak ők voltak tisztában azzal, hogy a politikai hatalom előtt önéletrajzukon keresztül kell azonosítaniuk magukat. Ha úgy vélték, elősegítheti a pozitív döntést, a fellebbezők is készek voltak ügyüket ideológiai-politikai síkra terelni: felhasználták a marxizmusórán elhangzottakat, idézték a „kötelezőket”, hivatkoztak a tervgazdaság érdekeire. Az önazonosítás gyakorlata, a rituális fogadkozások, az érvelés propagandaszólamokhoz igazítása mind a „diktatúra nyelvének” ismeretéről tanúskodnak. Ennek használata a politikai hatalom elvárásairól alkotott elképzeléseket, s az ezekhez való – meggyőződéses, kényszerű vagy pragmatikus – alkalmazkodást tükrözik. A diákok a politikai hatalom képviselőivel való formális érintkezések során képesek voltak „marxista módon beszélni”, a diktatúra nyelve sokaknak mégis idegen nyelv maradt: a megvádoltak és az eljárás lebonyolítói olykor egyértelműen más értettek olyan fogalmakon, mint *ellenség* vagy *törvényesség*.

Nem kérdés, hogy a hallgatók között voltak, akik a politikai rendszer bukását kívánták, s még többen, akik egy-egy aspektusában kritikusan szemlélték a pártállam működési mechanizmusait, de – baráti beszélgetéseken túlmutató – szervezett vagy tudatos ellenállást nem tudtak kifejteni. A hallgatók többségének forradalom előtti magatartásában a *hétköznapi ellenállás* gyakorlatai fedezhetők fel. E többségében spontán, alkalmi reakciók, érdekvédelemstratégiák a hatalom mikroszintű beavatkozásai generálta feszültségek feloldását célozták. Olykor rejtetten, máskor nyíltabb módon kérdőjelezték meg és korlátozták a párt totális hatalomigényét, de mögöttük nem minden esetben lehet valamilyen kiforrott világnézeti-politikai álláspontot felfedezni. A hallgatói különvéleményeket nagy részben a befolyásolás elől kitérő gyakorlatok, a véleménynyilvánítás kevesebb kockázattal járó, passzív formái, illetve a névtelen üzenetek jelezték. A kitérés és a vélemények elhallgatása egyéni szinten hatásos stratégia volt, rövid távon pedig hozzájárult a rendszer stabilitásához, mivel a nyílt ellenvélemények hiánya a politikai hatalom számára kellő interpretációs lehetőséget kínált. Hosszú távon azonban a fegyelmi tárgyalások leegyszerűsítő, olykor hajmeresztő logikájú, álságos érvelései és az ellentmondásokkal teli, ideologikus magyarázatokhoz való vak ragaszkodás kontraproduktív eredménnyel jártak. Ha a hivatalos diskurzból ki is tudták szorítani az ellenvéleményeket, nyilvánosan erodáltak a rendszer igaz-

ságosságáról alkotott propagandaképet. Az adatelhallgatás szintén értelmezhető a konfrontáció előli kitérés egyik formájaként, ám itt már a pártállam fegyelmezési mechanizmusait tudatosan kijátszó gyakorlatról, egy egyéni nyereségre törvő stratégiáról beszélhetünk, melyet a felvételi diszkriminatív jellege és a rendszer potenciális ellenségeinek gyakori változásai provokáltak ki. A hallgatók körében jelentkező *hétköznapi ellenállás* nem a rendszer megbuktatására tört, elsősorban hétköznapi kötöttségeik lazítására, egzisztenciális helyzetük javítására irányult. A marxizmusórák megszüntetését sokan nem ideológiai okokból, hanem óraterhelésük csökkentése miatt szorgalmazták. Az elégedetlenséghez nem volt szükség tudatos rendszerkritikus álláspontra: az időhiány vagy a napi megélhetés nehézségeinek megtapasztalása független volt a politikai öntudattól.

Az elégedetlenkedő hangokat az *új szakasz* némiképp szabadabb légköre erősítette fel. A hallgatók kritikáját élezte, hogy a saját, egzisztenciális helyzetükből fakadó morgolódáson túl képesek voltak releváns bírálatot is megfogalmazni, mert napi szinten szembesültek a párt politikai, gazdasági és társadalmi kérdésekről alkotott valóságértelmezésével. Kritikájukat sajátos társadalmi helyzetük, a hallgatói lét átmeneti jellege is meghatározta. Egyfelől az eltérő családi háttérű diákok a legkülönbébb társadalmi csoportok tapasztalatait hordozták a diktatúra mindennapi valóságáról. Másfelől a hallgatók egy részének szerepfelfogására érzékelhetően hatott az „új értelmiség” küldetéstudatának kialakítását célzó propaganda, ám a „jövő értelmisége” már „ma” be kívánt kapcsolódni az őt érintő kérdések megvitatásába. A hallgatók bírálataik megfogalmazását nem a rendszer teljes elutasításaként értelmezték, számukra az *új szakasz* politikai klímája olyannak tűnt fel, amely nemcsak elbírja, de igényli is a kritikát. Az 1953 ősze és 1955 márciusa között aktivizálódó hallgatók nem „szervezkedtek”, mindössze véleményt nyilvánítottak, s hallgatótársaik körében is eszmecserét generáltak. A véleménynyilvánítás formái nem lépték át az engedélyezett kereteket, a diákok a meglévő agitációs terek és felületek kisajátítása révén jutottak nyilvános(abb) fórumokhoz. Saját értelmezésükben nem „ellene álltak” a társadalmi-politikai berendezkedés normáinak, hanem éppen annak megfelelően viselkedtek. *Formailag* pontosan azt tették, amit – úgy tűnt – elvárnak tőlük, azt azonban nem ismerték fel, hogy bírálataik *tartalma* a politikai rendszer egyik alapját – a párt tévedhetlenségét – kérdőjelezi meg. Így az „ön-fejű” értelmezésükből fakadó cselekedeteik – akarva-akaratlanul – az uralmi viszonyok aláásásához járultak hozzá.

Az *új szakasz* jelentette relatíve nagyobb szabadság és az azt követő represzió tapasztalata miatt a hallgatókat felfokozottabb hangulatban érte az SZKP XX. kongresszusának korábbiaknál is élesebb politikai fordulata. A diákok különböző mélységű és intenzitású rendszerkritikáját az antisztálinizmus közös platformra hozta. Az értelmiségi viták nagy számban mozgósították őket, 1956 nyarára–őszére azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a problémák kibeszélését önmagában már

nem tartják hatékony eszköznek a változások kikényszerítésére. Nyílt, utcai tüntetéssel, egy önálló, alulról építkező szervezet létrehozásával, valamint a diáksztrájk előkészítésével 1956. október elejére a hallgatói érdekérvényesítés eszköztára korábban elképzelhetetlen elemekkel bővült.

A hallgatók és a politikai hatalom viszonyának ötvenes évek eleji alakulása ily módon annak a folyamatnak az állomásait mutatja, ahogy a társadalom tagjai körében rendszertelenül, de hosszú időn keresztül jelentkező hétköznapi ellenállás az ellentmondások szóvá tételén és a részjelenségekkel szembeni kritika nyilvános megfogalmazásán keresztül a rendszer elutasításának politikailag tudatosabb formáihoz, s végső soron forradalomhoz vezetett. A Rákosi-korszak felsőoktatási intézményeiben kialakított fegyelmezési mechanizmusok – a rendszer saját céljaihoz mérten – látványos kudarcot vallottak.

A disszertáció az alábbi linken érhető el: <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/23665>